

Anna Kozyra

Fundacja Polonia Semper Fidelis

Wkład Polek w rozwój francuskiej nauki w XIX i XX wieku

Słowa kluczowe

Francja, kobiety, nauka, historia, biografistyka

Streszczenie

Artykuł przedstawia kariery naukowe i dorobek Polek oraz Francuzek polskiego pochodzenia i ich wkład w rozwój nauki francuskiej na przestrzeni XIX i XX wieku.

Mówiąc o Polkach lub osobach z polskim rodowodem obecnych we francuskiej nauce przełomu XIX i XX wieku, należy dokonać systematyzacji na trzy kategorie. Pierwsza z nich to osoby wykształcone i uformowane intelektualnie poza Francją, lecz pracujące twórczo w tym kraju przez dłuższy bądź krótszy okres. Druga kategoria to osoby młode, przybyłe do Francji po wykształceniu, tu uformowane i pracujące. Grupa trzecia to obywatelki francuskie będące potomkiniami emigrantów polskich, reprezentujące głównie drugą generację wychodźczą, ściśle związane z Francją¹.

Analizując kariery naukowe przedstawionych kobiet, można wysunąć następujące wnioski. Po pierwsze, łatwiejszy start i większe możli-

---

¹ W. Śladkowi, M. Willaume, S. Wiśniewski, *Polska obecność w kulturze Francji XVIII–XX wiek (do 1939 r.)*, Lublin 1991, s. 60.

wości zrobienia kariery naukowej miały przedstawicielki drugiej i trzeciej grupy, mające dyplomy wyższych francuskich uczelni, otwierające im drogę do wielu instytucji i placówek naukowych. Po drugie, twórcze osiągnięcia kobiet w poszczególnych dziedzinach nauki nie tylko służyły Francji, ale przypominały też o wymazanej z mapy Europy Polsce. „Pracujemy, moi drodzy koledzy – powiedział w 1909 roku przebywający w Warszawie sławny paryski neurochirurg dr Józef Babiński, zwracając się do polskich lekarzy – i pokażemy poprzez wyniki badań naukowych, iż rasa polska jest twórcza i uczestniczy w dużej mierze w dorobku naukowym i cywilizacyjnym”².

Zacieśnianiu kontaktów polsko-francuskich w dziedzinie oświaty i nauki miała służyć misja specjalna francuskiego Ministère de l’Instruction Publique, na czele z profesorem literatury francuskiej na Sorbonie Fortunatem Strowskim (wywodzącym się z rodziny polskich emigrantów), która przybyła do Warszawy w połowie listopada 1920 roku. Profesor Strowski, wraz z członkami delegacji, złożył wizytę ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego, znanemu działaczowi ludowemu Maciejowi Ratajowi, omawiając sprawę powołania katedry literatury i języka francuskiego w Polsce, wymiany profesorów, utworzenia stypendiów dla polskich studentów w Nancy i Strasburgu. Strona francuska zadeklarowała na stypendia dla polskich studentów milion franków. Te pierwsze robocze kontakty obu ministerstw kontynuowano w latach następnych i stanowiły one podwaliny pod dalszy rozwój nauki. Skorzystały na tym również kobiety, które pojawiły się w Paryżu jako stypendystki krajowych uczelni.

W 1924 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołało swojego delegata we Francji, którym został Zygmunt Lubicz-Zalewski. Do jego obowiązków należało gromadzenie „wszelkich informacji dotyczących polityczno-kulturalnego życia we Francji, w szczególności zaś stosunków naukowych polsko-francuskich oraz załatwienie wszelkich w tej dziedzinie spraw na każdorazowe zlecenie MWRiOP”³. Zaleski okazał się prawdziwym ambasadorem kultury polskiej we Francji i odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu współpracy naukowej i kulturalnej.

---

² *Polska prasa w latach 1661–1864*, Warszawa 1976, s. 272–355.

³ *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. 3, 1795–1862, red. tomu J. Michalski, Wrocław 1970, s. 325.

Nawiązywaniu kontaktów ze środowiskiem francuskim: naukowym, artystycznym i kulturalnym, służyły powołane do życia na początku XX wieku liczne komitety i towarzystwa. Z inicjatywy Kazimierza Woźnickiego i Mariusa oraz Ary Leblonów powstał w 1909 roku Komitet Francusko-Polski, dążący do zbliżenia kulturowego obu narodów. W skład tego ciała weszli wybitni przedstawiciele polskiej emigracji, m.in. Józef Gałęzowski, Waław Gąsiorowski i Antoni Potocki, jak również znani francuscy uczeni: prof. Ernest Denis, laureat Nagrody Nobla prof. Charles Richet, literaci i krytycy – Jean Richepin i Gabriel Sarrazin⁴.

Francuzi byli też obecni w powołanym w 1910, z inicjatywy Waław Gąsiorowskiego, Towarzystwie Polskim Literacko-Artystycznym, działającym pod prezesurą księcia Witolda Czartoryskiego. Wymienione tu towarzystwa i komitety stanowiły nową jakość na gruncie francuskim. W porównaniu z tymi działającymi pod koniec XIX wieku zasadniczej zmianie uległa przede wszystkim główna płaszczyzna aktywności, z politycznej na kulturalną. Z zamkniętych, nastawionych wyłącznie na działalność w obrębie emigracji, organizacje te przekształciły się w otwarte, zmierzające do nawiązania szerokich kontaktów z francuskim środowiskiem literackim, artystycznym i kulturalnym⁵.

Kształcenie Polek w kontakcie z kulturą Francji przyniosło wymierne rezultaty, szczególnie po 1945, kiedy to w nadsekwąńskiej stolicy pojawiła się liczna grupa polskich uczonych. Zdobyte we Francji wykształcenie lub specjalizacja, zaowocowały konkretnym zawodem. Wśród stypendystek rządu i Funduszy Kultury Narodowej większość stanowiły i stanowią wybitne specjalistki w różnych dziedzinach wiedzy.

We francuskim życiu naukowym lat międzywojennych aktywny udział brały polskie humanistki. Dzięki podróżom, konferencjom i zjazdom osiągnięcia polskiej nauki nie były obce nad Sekwaną.

Wkład Polek i kobiet polskiego pochodzenia w rozwój nauki francuskiej jest niewątpliwy. Urodzone w Polsce bądź we Francji, reprezentujące kilka pokoleń i na ogół władające przynajmniej dwoma językami, miały istotny wpływ na rozwój wielu gałęzi nauki. Nie ma w regionie paryskim liczącej się instytucji badawczej i dydaktycznej, w której nie znaleźlibyśmy Polek (bądź Francuzek polskiego pochodzenia) zajmu-

---

⁴ A. Łongiewska, *Działalność Komitetu Francusko-Polskiego i Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Paryżu w latach 1909–1916. W świetle archiwum Waław Gąsiorowskiego*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1976, t. 11.

⁵ W. Śladkowi, M. Willaume, S. Wiśniewski, op. cit., s. 59.

jących się działalnością dydaktyczną i naukową. Jest rzeczą zrozumiałą, że nie kto inny, ale właśnie one pełnią w swoich placówkach funkcję ekspertów do spraw polskich i środkowoeuropejskich, a także bywają w swojej dziedzinie promotorkami współpracy międzynarodowej. Często inicjują i organizują pobyt młodych polskich naukowców na stażach międzynarodowych.

Wśród kobiet, które zasłużyły się i miały znaczący wkład we francuską naukę, znalazły się przedstawicielki wielu dyscyplin naukowych. Zaliczyć do nich należy te, które na stałe związały swój los z nadsekwańską stolicą, jak i te, które przebywały tam krócej. A wśród nich:

Emilia Fiszer

Filozof; urodzona 8 listopada 1885 w Łodzi, zmarła 2 listopada 1949 w Paryżu. Studia w zakresie nauk ścisłych i filozofii odbyła w Krakowie i Paryżu, gdzie uzyskała doktorat z filozofii na podstawie pracy *Unité et intelligibilité*. W latach 1936–1940 i 1944–1949 pełniła funkcję zastępcy kustosa w Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu.

Jest autorką kilku prac, m.in. *Sur la discontinuité de la matière* (1922), *Le Physicalisme et les tendances actuelles de la physique. Pensée Antitotalitaire* (1940). Była członkiem Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu.

Irène Curie-Joliot

Fizyk i chemik; laureatka Nagrody Nobla, oficer Legii Honorowej; urodzona 12 listopada 1897 w Paryżu, zmarła 17 marca 1956 w Paryżu⁶. Córka Piotra i Marii ze Skłodowskich. Po ukończeniu studiów pracowała pod kierownictwem matki w Instytucie Radowym w Paryżu, którego następnie została kierownikiem naukowym (zajmowała się badaniem własności cząstek alfa emitowanych podczas rozpadu promieniotwórczego). Kolejne pełnione przez nią funkcje to: podsekretarz stanu do badań naukowych w rządzie Léona Bluma (1936); profesor Sorbony (1937–1956), dyrektor Instytutu Radowego w Paryżu (1946–1956). W 1934, wraz z mężem, Frédéricikiem Joliot-Curie, wykonała zdjęcie komory mgłowej, na którym uwieczniła zjawisko tworzenia się par elektron-pozyton z foto-

---

⁶ *Polacy w historii i kulturze krajów Europy Zachodniej*, red. K. Kwaśniewski, L. Trzeciakowski, Poznań 1981, s. 181.

nów. W latach 1946–1950 była komisarzem do spraw energii atomowej, inicjując utworzenie francuskiego Ośrodka Badań Jądrowych w d’Orsay. Laureatka (wspólnie z mężem) Nagrody Nobla za odkrycie sztucznej promieniotwórczości w 1935; odznaczona Krzyżem Oficerskim Legii Honorowej. Autorka pracy *Promieniotwórczość naturalna i sztuczna* (1955). Była członkiem prestiżowych towarzystw, m.in. Union des Femmes Françaises, Światowej Rady Pokoju, Polskiej Akademii Nauk.

Józefa Franciszka Joteyko

W podobnym czasie jak M. Skłodowska-Curie żyła i pracowała Józefa Franciszka Joteyko. Polska psycholog, pedagog, fizjolog, współorganizatorka pedagogiki specjalnej wspólnie z Marią Grzegorzewską w Warszawie, pierwsza kobieta profesor Collège de France, przewodnicząca belgijskiego Towarzystwa Neurologicznego oraz wielokrotna laureatka nagród paryskiej Akademii Nauk. Urodziła się 29 stycznia 1866 roku w zamożnej litewskiej rodzinie ziemiańskiej w Poczujkach (gubernia kijowska), jako poddana Aleksandra II⁷. Tam spędziła dzieciństwo, a w roku 1873 wraz z całą rodziną przenieśli się do Warszawy.

Początkowo nauki pobierała w domu, od 1876 uczęszczała na pensję Sierakowskiej, zaś od 1877 uczyła się na zorganizowanych prywatnie przez rodziców kompletach, gdzie nauczali znakomici polscy pedagodzy, tacy jak Piotr Chmielowski (literatura) czy Karol Olszewski (historia). W roku 1884 Joteyko skończyła szkołę średnią i chcąc kontynuować naukę, zdecydowała się na wyjazd do Genewy. W 1886 rozpoczęła studia, by po dwóch latach uzyskać bakalaureat (licencjat) z zakresu nauk fizycznych i przyrodniczych. Po krótkim pobycie w Warszawie wyjechała do Belgii. Kolejnym miejscem jej studiów był Wydział Lekarski w Brukseli (od września 1889), a następnie paryska Sorbona, gdzie w 1896 obroniła pracę doktorską na Wydziale Medycznym i uzyskała dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Za rozprawę doktorską *La fatigue et la respiration élémentaire du muscle* została nagrodzona przez Wydział Lekarski Sorbony⁸. W 1926 przedstawiła recenzentom na Uniwersytecie Warszawskim pracę habilitacyjną, którą obroniła w 1927.

---

⁷ S. Konarski, *Joteykówna Józefa Franciszka (1866–1928)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław 1964–1965, s. 297–300.

⁸ W. Śladkowski, *Polacy w nauce, literaturze i sztuce francuskiej na przełomie stuleci (1871–1918)*, [w:] W. Śladkowski, M. Willaume, S. Wiśniewski, op. cit., s. 72–73.

W 1889 Joteyko zdecydowała się na powrót do Brukseli, by pracować tam nad problemami fizjologii (w Instytucie Fizjologicznym w Solvaya, jako asystentka). W latach 1898–1903 była pracownikiem laboratorium psychofizycznego na Uniwersytecie Brukselskim, gdzie prowadziła zajęcia z psychologii eksperymentalnej. Zajmowała się w szczególności fizjologią pracy, a wspólnie z Ch. Henrym ogłosiła równanie krzywej ergograficznej, na podstawie którego sformułowała prawo mówiące, że liczby wyrażające stopień zmęczenia rosną w postępie geometrycznym, a liczby odnoszące się do czasu trwania pracy tworzą ciąg arytmetyczny. Sformułowała również inne prawa fizjologiczne, dotyczące zmęczenia. Zdefiniowała tzw. prawo rozporządzalnego minimum Joteyko, które mówi o tym, że nawet mięśnie silnie zmęczone zachowują pewną resztę siły, która nie może już ulec wyczerpaniu. Od 1902 pracowała jako fizjolog w Laboratorium Energetycznym Solvaya. W 1909 została wybrana, jako jedyna kobieta, do komitetu organizacyjnego VI Międzynarodowego Kongresu Psychologii Fizjologicznej, odbywającego się w Genewie.

W latach 1906–1914 była wykładowcą psychologii pedagogicznej w Seminarium Nauczycielskim w Mons oraz Charleroi. W 1915 znaczne gremium profesorskie paryskiego Collège de France powierzyło jej wykłady na katedrze utworzonej specjalnie dla wybitnych cudzoziemców. Joteykówna była drugim przedstawicielem z Polski, po Mickiewicz, w gronie profesorskim, a przy tym pierwszą kobietą profesorem na tej prestiżowej uczelni⁹. Wykład inauguracyjny wygłosiła 24 stycznia 1916. Obecny na nim Stanisław Posner pisał: „Na wykład inauguracyjny zebrała się cała kolonia polska (jak za czasów Mickiewicza), bardzo wielu uczonych Francuzów i najbardziej wybitne feministki francuskie. Joteykówna miała u Francuzów wielkie powodzenie, mówiła o rzeczach mało znanych, o rzeczach nowych, na doświadczeniach często opartych”¹⁰. Prasa francuska przed rozpoczęciem wykładów pisała, że oto „Collège de France dostąpiło zaszczytu, przyjmując tę słynną Polkę”¹¹.

W 1918 została wykładowcą pedagogii i psychologii eksperymentalnej na uniwersytecie w Lyonie. Prowadzone wówczas badania pre-

---

⁹ J. Lewandowski, *Józefa Joteyko, pierwsza kobieta profesor Collège de France*, [w:] *Losy Polek. IV Sympozjum Biografistyki Polonijnej*, Wiedeń 1999, red. A. i Z. Judyccy, Lublin 1999, s. 179.

¹⁰ O. Lipkowski, *Józefa Joteykówna. Życie, działalność*, Warszawa 1962, s. 45.

¹¹ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Od prządki do astronautki*, Warszawa 1963, s. 383–384.

zentowała na wielu międzynarodowych kongresach naukowych, m.in. na IV Międzynarodowym Kongresie Psychologów w Paryżu (1900), V Międzynarodowym Kongresie Fizjologii w Turynie (1901), XIV Międzynarodowym Kongresie Lekarskim w Madrycie (1903), XIII Kongresie Neurologów i Psychiatrów w Brukseli (1903).

O wielkiej randze prac Józefy Joteyko świadczą uzyskane na początku XX wieku nagrody: Królewskiego Towarzystwa Nauk Medycznych i Przyrodniczych w Brukseli (Prix Desmath 1900, Prix Dieudonne 1901), Instytutu Francuskiego (Prix Montyon 1900, Prix Lallemand 1903) czy Akademii Lekarskiej w Paryżu (Prix Vernois). Sama w 1911 zorganizowała w Brukseli I Międzynarodowy Kongres Pedologiczny, gdzie Polacy stanowili osobną grupę narodową, niezależną od delegacji austriackiej, niemieckiej czy rosyjskiej. Wynikało to z faktu, że Joteyko nie tylko wyraźnie podkreślała swoje polskie pochodzenie, ale też wielokrotnie akcentowała odrębność swojego narodu.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że ta wybitna kobieta naukowiec łączyła badania naukowe z praktyką pedagogiczną. Na użytek przyszłych pedagogów w belgijskich seminariach nauczycielskich w Mons i Charleroi wykladała psychologię. Innowacją okazały się wprowadzone tam indywidualne karty medyczno-pedagogiczne dziecka w formie kwestionariusza, które miały umożliwić szeroko rozumianą indywidualizację procesu wychowawczego.

Józefa Joteyko, odnosząc sukcesy za granicą, pozostawała w żywych kontaktach z krajem. Będąc w Paryżu, prowadziła aktywną działalność na rzecz ojczyzny. W 1917 znalazła się w Grupie Polskich Demokratów, obok takich znakomitości polskiej inteligencji, jak Maria Skłodowska-Curie, Jan Danysz czy Zygmunt Czerny. Mając na uwadze potrzeby szkolnictwa polskiego, wraz z Marią Grzegorzewską współorganizowała w Paryżu Polską Ligę Nauczania¹². Organizacja ta stawiała sobie za cel gromadzenie na potrzeby krajowe materiałów dotyczących szkolnictwa, jak również metodyki nauczania i wychowania w Europie Zachodniej, a także informowanie emigracji polskiej na Zachodzie o odrodzeniu szkoły i kultury polskiej w kraju.

Dorobek naukowy Józefy Joteyko drukowano przede wszystkim zagranicą, w czołowych czasopismach naukowych („Revue Psychologique”, „Annee Psychologique”) oraz w postaci odrębnych publikacji. Obejmuje on 262 pozycje z zakresu fizjologii, psychologii, pedologii i organizacji

---

¹² J. Lewandowski, op. cit., s. 180.

szkolnictwa. W centrum zainteresowań naukowych był człowiek, czy to jako przedmiot badań fizjologicznych, czy to obiekt eksperymentów psychologicznych i pedagogicznych. Joteyko interesowały zjawiska psychiczne, jak i prawidłowości rozwoju fizycznego i intelektualnego. Wyznawała zasadę, że nauka powinna mieć zastosowanie praktyczne. W sprawach oświatowych była zwolenniczką jednolitej szkoły podstawowej, gwarantującej równy start dzieciom z różnych warstw społecznych. Dalsze fazy nauczania uzależniała od predyspozycji umysłowych dziecka, badanych za pomocą testów i obserwacji psychologicznych.

Z upływem czasu jej zainteresowania naukowe stopniowo się zmieniły – badaczka przeszła od fizjologii przez psychologię, aż do pedagogiki pracy. Od 1912 skupiała się głównie na problematyce z zakresu organizacji pracy, m.in. badała psychofizjologiczne aspekty organizacji pracy, tj. równanie krzywej ergograficznej, a także prawa fizjologiczne dotyczące zmęczenia czy prawo ekonomii wysiłku.

Wszechstronność zainteresowań naukowych polskiej uczzonej prowadziła ją od fizjologii i psychologii w kierunku dyscypliny naukowej, zwanej pedologią, zajmującej się fizycznym i psychicznym rozwojem dzieci i młodzieży. Józefa Joteyko, obok francuskiego psychologa Alberta Bineta i szwajcarskiego lekarza, psychologa i pedagoga Eduarda Claparede'a, współtworzyła pedologię.

Polska uczona była członkiem honorowym Akademii Fizyczno-Chemicznej w Palermo i przewodniczącą Polskiego Towarzystwa Psychotechnicznego. Smutne jest, że nie znalazła uznania w oczach najważniejszych polskich instytucji naukowych: Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i Polskiej Akademii Umiejętności. W ojczyźnie odmawiano jej stanowisk naukowych, choćby katedry w tworzonym na Uniwersytecie Warszawskim Studium Pedagogicznym. W gronie przeciwników jej profesury byli Władysław Witwicki, psycholog i filozof, Bohdan Nawroczyński, pedagog, i Jan Tur, embriolog. Uprzedzenia wynikały z faktu, że w gronie konserwatywnej profesury nie chciano kobiety z demokratycznymi poglądami.

Józefa Joteyko zmarła 24 kwietnia 1928 w Warszawie. Pochowano ją na Powązkach. „Chowało ją całe miasto: młodzież, starzy, szkoły i kobiety. Nauka oficjalna była też obecna” – pisano w księdze pamiątkowej poświęconej życiu i działalności uczzonej¹³.

---

¹³ *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*, „Polskie Archiwum Psychologii”, t. 2, s. 197–198.

Pierwsze całościowe i pełne opracowanie na temat Józefy Joteyko ukazało się dopiero 1968 roku. Można więc pokusić się o stwierdzenie, że w powszechnej wiedzy na temat tej nieprzeciętnej i zapomnianej postaci istnieją luki.

Helena Konczewska

Filozof, psycholog; urodzona 2 listopada 1887 w Brzeźnie k. Chełma; zmarła 2 marca 1959 w Jarach Jasnogórskich k. Krasnegostawu. Po ukończeniu w Polsce szkoły średniej, wyjechała w 1908 roku do Paryża, by tam kontynuować edukację. W 1912 uzyskała licencjat z nauk przyrodniczych, a w 1925 z filozofii. Po uzyskaniu w 1927 uniwersyteckiego tytułu doktora filozofii, wykładała na Sorbonie. Państwowy tytuł doktora filozofii otrzymała w 1937 roku.

W badaniach naukowych Helena Konczewska zajmowała się filozofią przyrodoznawstwa, epistolografią, psychologią i etyką. Nowatorstwo poglądów badaczki polegało na tym, że przeprowadziła próbę analizy pojęcia substancji, jego znaczenia potocznego, funkcji, jakie pełniło w fizyce klasycznej, oraz znaczenia, jakie może uzyskać w świetle praw mechaniki kwantowej i teorii względności. W rozważaniach etycznych i psychologicznych Konczewska dowodziła niemożności zgłębienia osobowości indywidualnej na drodze analizy jej uwarunkowań biopsychologicznych. Proponowała zastosowanie metody przeciwstawnej, traktującej osobowość jako czynną i wolną; nie zdeterminowaną, lecz determinującą. Ogłosiła drukiem, oprócz drobniejszych referatów i recenzji, książki i rozprawy, m.in. *Le problème de la substance* (1937), *Contingence, liberté et la personnalité humaine* (1937), *L'Unité de la matière et le problème des transmutations* (1939).

W publikacjach tych poddała analizie zagadnienia filozoficzne związane z przewrotem pojęć w dwudziestowiecznej fizyce. Widoczny był w nich wpływ myśli Bergsona, co daje się również zauważyć w jej ostatnich pracach: *Les métamorphoses de l'espace et du temps dans la mémoire* (1949) oraz *La crise de la physique contemporaine et la conversion idéaliste* (1955).

Maria Kosko

Romanistka pracująca na polu literatury porównawczej, urodzona 14 listopada 1908 w Ozarzyńcach na Podolu (pow. Mohylów Podolski),

zmarła 31 marca 1965 w Nowym Jorku. W latach 1928–1933 odbyła studia romanistyczne na Uniwersytecie Poznańskim, a następnie kontynuowała naukę na Sorbonie w Paryżu. W lipcu 1934, z oceną celującą (*très honorable*), uzyskała doktorat uniwersytecki na podstawie rozprawy *La fortune de „Quo vadis?” en France*, która w 1936 została nagrodzona przez Akademię Francuską. Pozycja ta ukazała się ponownie w 1961 roku pt. *Un Bestseller 1900, Quo vadis?* i dotychczas jest najlepszą obcojęzyczną pozycją w bogatej literaturze o H. Sienkiewiczu. W swojej pracy poświęconej recepcji twórczości tego pisarza wyrażała żal, że nadmierne powodzenie *Quo vadis*, ograniczyło możliwość sprawiedliwej oceny dorobku literackiego jego twórcy. Z drugiej strony to właśnie moda na *Quo vadis* sprawiła, że w ciągu roku 1901 zostały po francusku wydane prawie wszystkie powieści Sienkiewicza. Kosko ubolewała, że wiele spośród tych tłumaczeń prezentowało mierny poziom.

W latach 1933–1935 odbyła studia z zakresu nauk politycznych w Institut des Hautes Etudes Internationales w Paryżu.

Maria Kosko pełniła funkcję lektora języka i literatury polskiej w Lyonie (1937–1945) i Grenoble (1939–1942). W okresie II wojny światowej czynnie uczestniczyła w ruchu oporu we Francji, za co otrzymała wysokie odznaczenia. Po wojnie swoje ambicje realizowała jako wykładowca języka i literatury francuskiej w Saskatchewan (Kanada) i New London (USA) (1946–1953) oraz Queens College of the City University i francuskiej Ecole Libre w Nowym Jorku (1954–1964). W 1960 wydała w Paryżu pracę *Le thème de Mateo Falcone*. Drobniejsze rozprawy z zakresu literatury ogłosiła m.in. w „Revue de Littérature comparée”, „Comparative Littérature” i w czasopiśmie „Fabuła”.

Swoją cenną bibliotekę, obejmującą 4 tys. tomów z dziedziny literatury i folkloru, w testamencie zapisała Bibliotece Narodowej w Warszawie.

Irena Puchalska-Hibner

Fizyk, pracownik naukowo-badawczy; urodzona 2 listopada 1926 w Warszawie, zmarła 9 września 2005 w Paryżu. W okresie II wojny światowej była żołnierzem Armii Ludowej i uczestniczką powstania warszawskiego (ps. „Bożena”). Odznaczona za dzielność Krzyżem Grunwaldu (III), Krzyżem Partyzanckim i Warszawskim Krzyżem Powstańczym. Po wyzwoleniu ukończyła studia z zakresu elektroniki i fizyki na Uniwersytecie Warszawskim, tam też uzyskała doktorat. W latach 1952–1971 pracowała na stanowisku kierownika laboratorium w Instytucie Fizyki Politechniki

Warszawskiej oraz jako *senior visiting fellow* na brytyjskich uniwersytetach: Cambridge (1967–1968), York (1971–1972), Salford (1972–1974). W 1974 postanowiła osiedlić się we Francji, gdzie jako inżynier rozpoczęła pracę w Centre d'Etude Nucléaire w Grenoble (1975–1977), a następnie pełniła funkcję dyrektora badań naukowych (profesor) w Narodowym Ośrodku Badań Naukowych (CNRS) w Meudon (1977–1992).

Irena Puchalska-Hibner była autorką ok. 100 artykułów z dziedziny magnetyzmu, opublikowanych w wielu światowych czasopismach naukowych, oraz artykułów popularnonaukowych i publikacji książkowych: *Książki z naszego miasta* (Warszawa 1958), *Życie niepokorne* (Warszawa 2000). Uczestniczka i współorganizatorka wielu kongresów i sympozjów narodowych. Była członkiem Międzynarodowego Komitetu Ciężkich Warstw Magnetycznych, The Institute of Electrical and Electronic Engineers, University of Cambridge Society in Paris, Association des Journalistes Scientifiques de la Presse d'Information, Związku Dziennikarzy RP.

Olga Scherer-Wirsky

Slawistka, komparatystka, teoretyk literatury; urodzona 6 stycznia 1924 w Krakowie, zmarła 26 listopada 2001 roku w Paryżu. W Krakowie skończyła Koedukacyjną Szkołę Powszechną im. Sebaldy Munnichowej i w żeńskim gimnazjum tejże instytucji dotarła do klasy czwartej tuż przed wybuchem II wojny światowej. Od najmłodszych lat uczyła się prywatnie języków obcych oraz gry na fortepianie, rysunku, rytmiki i tańca. Latem 1939 wraz z matką wyjechała do Paryża, a wybuch wojny uniemożliwił jej powrót do kraju. Olga Scherer-Wirsky, przebywając we Francji, kontynuowała naukę w szkole średniej, najpierw w Vichy, następnie w Nicei i Marsylii. Po upadku Francji (czerwiec 1940) wraz z matką przedostała się przez Pireneje do Hiszpanii, a następnie do Portugalii, gdzie przez dziesięć miesięcy doskonaliła język angielski, jednocześnie ucząc się hiszpańskiego i portugalskiego. W 1942 opuściła Portugalię, udając się do Stanów Zjednoczonych, gdzie kontynuowała naukę w szkole średniej, po czym studiowała (1943–1945) romanistykę w Hunter College. W 1944 zdobyła III nagrodę w uniwersyteckim konkursie recytatorskim języka hiszpańskiego. Dzięki stypendium z Uniwersytetu Columbia ukończyła studia i uzyskała stopień magistra wydziału filozoficznego Columbia University (1946). Niezależność materialną zapewniło jej stanowisko asystentki na Wydziale Romanistyki w Bard College (1946–1948), gdzie powstawały jej pierwsze prace naukowe. W 1948 powróciła na

nowojorską Columbię i oddała się pracy nad doktoratem pod kierunkiem wileńskiego teoretyka literatury Manfreda Kridla. Debiutowała w 1948 artykułem *Julius Słowacki (Coller's Encyclopedia)*. Doktorat obroniła na podstawie rozprawy *The Modern Polish Short Story*, poświęconej nowelistyce polskiej, powstającej przede wszystkim pod wpływem formalistów rosyjskich, a opracowanej na podstawie rozwoju noweli w znanych jej innych literaturach, co pchnęło ją trwale w kierunku studiów porównawczych. Pozostała wierna temu kierunkowi, pogłębianemu dzięki osobistym kontaktom z wybitnymi komparatystami, takimi jak Erich Auerbach i Rene Wellek. Za namową swego dawnego profesora Romana Jakobsona przeredagowała pracę doktorską, która ukazała się (1955) po angielsku jako nr 5 holenderskiej serii slawistycznej u Moutin'a w Hadze. W trakcie pracy nad rozprawą doktorską, a później antologią prozy polskiej pt. *10 contemporary Polish stories*, pod redakcją Edmunda Ordonu nawiązała korespondencję z Witoldem Gombrowiczem, czego efektem był angielski przekład jego opowiadania *Zbrodnia z premedytacją*, zamieszczony w antologii, a później wspomnienie w „gombrowiczowskim” „L'Herne” z 1971. Drukiem ukazały się także listy Gombrowicza do Olgi Scherer¹⁴. Osobiście poznali się wiosną 1963 w Paryżu, na przyjęciu wydanym na cześć pisarza przez François Bondy'ego.

W 1960 roku odwiedziła Polskę i na sesji naukowej poświęconej Marii Konopnickiej w Łańcucie wygłosiła referat porównujący nowelistykę Konopnickiej z nowelistyką naturalizmu francuskiego. W początkach lat sześćdziesiątych na stałe zamieszkała w Paryżu. Pracowała (1962–1966) w Centre Nationale de la Recherche Scientifique w Paryżu, gdzie pod kierownictwem Jeana Bourrilly'ego zajmowała się ideologiami w literaturze romantycznej. Praca ta zaowocowała serią rozpraw w języku francuskim, ogłoszonych w latach 1965–1967 w czasopiśmie „Etudes Slaves et Est-Europeennes” Uniwersytetu Montrealskiego oraz esejami z antologii śmieszności i ciekawostek z Wielkiej Emigracji pt. *Czerep rubaszny* w londyńskich „Wiadomościach”. Podczas zjazdu slawistów w Pradze (1968) odkryła twórczość rosyjskiego teoretyka literatury Michała Bachtina, którego poglądy przejęła, co spowodowało jej odejście od me-

---

¹⁴ J. Siedlecka, *Jaśniepanicz*, Kraków 1987, s. 252–264; *Korespondencja Witolda Gombrowicza i Olgi Scherer*, oprac. [R. Bubnicki], M. Zaborowski (pseud.), „Obecność. Niezależne pismo literackie” 1988, nr 21, s. 23–33. Korespondencję z Gombrowiczem nawiązała w roku 1954, korzystając z pośrednictwa Jerzego Giedroycia.

to formalistycznych. W tym samym roku zaczęła pracę wykładowcy w dziedzinie metodologii w paryskim American College.

W 1969 zaczęła pracować na Uniwersytecie Paris VIII (początkowo w Vincennes, a od 1980 w Saint-Denis), gdzie badała i wykładała teorię literatury i komparatystykę w zakresie literatur anglojęzycznych, słowiańskich i romańskich. W 1974 otrzymała tytuł profesora tego uniwersytetu. Olga Scherer-Wirsky drukowała liczne artykuły w czasopismach francuskich, takich jak: „Les Langues Modernes”, „Delta”, „Revue de Littérature Comparée”. Oprócz funkcji dydaktycznych, pełniła również obowiązki wiceprezesa Ośrodka Badań Literatury i Nauk Poznawczych (istniejącego od połowy lat osiemdziesiątych) w Paryżu i współredaktora jego rocznika naukowego. Była (w latach 1986–1987 i 1989–1990) dziekanem Wydziału Literatury Powszechnej i Porównawczej (Departement de litterature generale et comparée) Uniwersytetu VIII. Poza uczelnią (od 1982) była czynną działaczką w zarządzie Funduszu Pomocy Niezależnej Literaturze i Nauce Polskiej w Paryżu, w 1987 pełniła tam funkcję skarbnika. Od 1991 była członkiem Stowarzyszenia Pisarzy Polskich na Obczyźnie. Drukowała w londyńskich „Wiadomościach”, warszawskim „Życiu Literackim”, paryskiej „Kulturze”, londyńskim wydaniu „Tygodnia Polskiego”, wrocławskiej „Obecności” i krakowskim „Nagłosie”. Opublikowała m.in. dzieła literackie *Spot Luck* (1957), *Wesołych świąt* (1963), powieść *Psim śwędem* (2001).

Do ważniejszych antologii i prac zbiorowych należy zaliczyć: *10 Contemporary Polish Stories* (1958), autorstwo przedmowy publikacji pod redakcją E. Ordon, „*Przebity światłem*”. *Pożegnanie z Kazimierzem Wierzyńskim* (Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1969); *Gombrowicz* (numer specjalny periodyku „L’Herne”, red. Konstanty A. Jeleński, Dominique de Roux, Paryż 1971); *For Wiktor Weintraub, essays in Polish literature, language and history presented on the occasion of his 65th birthday* (Mouton, Haga–Paryż 1965). Czesław Miłosz tak scharakteryzował jej twórczość:

(...) jeszcze jedną cechę jej pisarstwa powinienem wymienić. Podobnie jak Anglik David Lodge uprawiała powieść campusową, do której wprowadzeniem była, tak samo jak w przypadku Lodge’a, teoria literatury. Powieść campusowa, oparta głównie na powikłaniach stosunków damsko-męskich, za poprzedników ma Amerykankę Mary McCarthy, a także rosyjskiego pisarza Vladimira Nabokova (Pnin). Olga Scherer, wrażliwa na elementy komiczne, które zdają się być atrybutem gatunku, napisała parę takich powieści, ale jakby nie przywiązując wagi do swoich wypraw w sferę wątków romansowych¹⁵.

---

¹⁵ C. Miłosz, *Olga Scherer*, „Tygodnik Powszechny” 2004, nr 22, s. 20.

W 1965 w Paryżu ukazała się *Anthologie de la poésie polonaise* w opracowaniu i redakcji Konstantego A. Jeleńskiego (drugie wydanie, Paris 1981). Olga Scherer razem z innymi pracowała nad redakcją przypisów do antologii oraz przygotowywała dla Jeleńskiego tzw. tłumaczenia robocze poezji XIX wieku¹⁶.

Przez wiele lat współpracowała z paryskim wydawnictwem Editions du Dialogue, prowadzonym przez księży pallotynów. Przełożyła dla nich, głównie z francuskiego na polski, książki Marcela Lelonga, Paula Chaucharda, René Le Trocquera, Marie-Dominique Chenu, Henri de Lubaca oraz Basila C. Butlera¹⁷.

Maria Skłodowska-Curie

Przykładem heroizmu w dążeniu do celu jest Maria Salomea Skłodowska-Curie. Przyszła na świat cztery lata po klęsce powstania styczniowego, 7 listopada 1867 roku w Warszawie, jako piąte i ostatnie dziecko w znanej rodzinie nauczycielskiej. Ojciec Władysław Skłodowski był nauczycielem matematyki i fizyki oraz dyrektorem kolejno dwóch warszawskich gimnazjów męskich, a zmuszony przez władze carskie, prowadził również w domu stancję dla chłopców. Matka Bronisława, z domu Boguska, była przełożoną jednej z najlepszych szkół żeńskich w Warszawie¹⁸.

Mała Maria chodziła ulicami zniewolonej Warszawy, w której sklepowe szyldy, drogowaskazy, gazety i podręczniki pisane były cyrylicą. Wychowana w domu o bogatych tradycjach patriotycznych, rosła w przekonaniu, że rolą mężczyzn jest walczyć i ginąć, a kobiet – wychowywać kolejne pokolenia dla Polski.

Gdy miała 10 lat, rozpoczęła naukę na pensji dla dziewcząt, którą wcześniej prowadziła jej matka. Następnie kształciła się w III Żeńskim Gimnazjum Rządowym, które ukończyła w 1883 ze złotym medalem. Kolejny rok spędziła na wsi u ziemiańskiej rodziny jej ojca, gdzie re-

---

¹⁶ *Anthologie de la poésie polonaise*, par C. Jelenski, Paris 1965.

¹⁷ M. Lelong, *O dialog z niewierzącymi*, Paryż 1967; P. Chauchard, *Nauka i wiara*, Paryż 1968; R. Le Trocquer, *Kim jestem ja – człowiek*, Paryż 1968; M.-D. Chenu, *Teologia materii. Cywilizacja techniczna i duchowość chrześcijańska*, Paryż 1969; H. de Lubac, *Ateizm i sens człowieka*, Paryż 1969; B.C. Butler, *Teologia soboru watykańskiego drugiego*, Paryż 1971.

¹⁸ S. Ziemecki, *Młode lata Marii Skłodowskiej-Curie*, [w:] *Wkład Polaków do nauki. Nauki ścisłe*, oprac. J. Hurwic, Warszaw 1967, s. 233–234.

generowała siły fizyczne i psychiczne po bolesnych przeżyciach związanych ze śmiercią matki i siostry. Po powrocie do Warszawy udzielała korepetycji z matematyki, fizyki, języków obcych (znała polski, rosyjski, niemiecki, angielski i francuski). W Warszawie poznała nauczycielkę Bronisławę Piasecką, którą przepelniały idee pozytywizmu. Pod jej wpływem Maria wraz z siostrami Bronisławą (Bronią) i Heleną (Helą) wstąpiła na Uniwersytet Latający. Był to czas, kiedy młode panny Skłodowskie poznały wybitnych profesorów, którzy przekazywali im zakazaną przez władze wiedzę.

Zafascynowane nauką Maria i Bronisława zawarły umowę, w myśl której najpierw na studia do Paryża miała wyjechać starsza z nich, a młodsza pracować w kraju na jej utrzymanie. Po zakończonych studiach we Francji Bronisława miałaby utrzymywać Marię, która w związku z tym została guwernantką najpierw w prawniczej rodzinie z Krakowa, a następnie w ziemiańskiej rodzinie Żorawskich, mieszkających w majątku Szczuki. Tam uczyła ich dwie córki, a w wolnych chwilach, za zgodą Żorawskiego, kształciła wiejskie dzieci, mimo iż działalność ta była zabroniona i bardzo surowo karana przez carskie władze.

Zgromadziwszy, kosztem wielu wyrzeczeń, odpowiednie fundusze, w listopadzie 1891, w wieku 24 lat, Maria Skłodowska rozpoczęła naukę na paryskiej Sorbonie. Wśród 12 tys. studentów kobiet było niewiele, a większość z nich stanowiły cudzoziemki¹⁹. Jako przedmiot studiów Maria wybrała matematykę i fizykę. Jej nauczycielami akademickimi byli Paul Appel, Henri Poincaré oraz Gabriel Lippmann – wybitni uczeni o światowej sławie. Życie i czas w Paryżu Maria dzieliła pomiędzy naukę i grę w amatorskim teatrze. To właśnie w czasie studiów podczas jednego z przedstawień, pt. *Polska, która kruszy kajdany*, poznała i zaprzyjaźniła się z o siedem lat od niej starszym pianistą – Ignacym Paderewskim. 28 lipca 1893 otrzymała licencjat z nauk fizycznych z najwyższą oceną i pierwszą lokatą wśród zdających, a rok później licencjat z nauk matematycznych, z drugą lokatą²⁰.

Po ukończeniu przez Marię studiów Gabriel Lippmann pomógł jej otrzymać stypendium naukowe związane z badaniami nad magnetycznymi właściwościami różnych rodzajów stali. W tym samym czasie Maria poznała u prof. Józefa Wierusza-Kowalskiego skromnego naukowca

---

¹⁹ F. Giroud, *Maria Skłodowska-Curie*, przekł. J. Pałęcka, Warszawa 1987, s. 32–36.

²⁰ W. Śladkowski, M. Willaume, *Biały orzeł i tęcza Franków – Maria Skłodowska-Curie*, [w:] *Losy Polek...*, op. cit., s. 300.

– Pierre’a Curie, współodkrywcę (z bratem Jacques’em) piezoelektryczności, autora prawa Curie i zasady symetrii, konstruktora piezokwarcu i wagi Curie. Maria i Pierre szybko znaleźli wspólne tematy do rozmów. 26 lipca 1895 roku zawarli cywilny związek małżeński, bez obrączek i księdza. Podczas ceremonii towarzyszyła im tylko najbliższa rodzina i kilku przyjaciół. W podróż poślubną pojechali na rowerach, prezencie ślubnym od jednego z przyjaciół.

Z końcem roku 1897 Maria Skłodowska-Curie, poszukując tematu do rozprawy w celu uzyskania stopnia doktora, podjęła pierwsze badania promieni Becquerela. W tym samym roku, 12 września, przyszła na świat pierwsza córka Marii i Pierre’a – Irène, późniejsza laureatka Nagrody Nobla z chemii (była drugą kobietą wyróżnioną tą nagrodą z chemii).

Maria, prowadząc prace naukowe nad promieniowaniem odkrytym przez Becquerela, przede wszystkim zamiast kliszy fotograficznej używanej przez uczonego, zastosowała bardzo czuły elektrometr. Dzięki tej modyfikacji stwierdziła, że natężenie promieni Becquerela zależy od zawartości uranu w próbce i jest do niej proporcjonalne. To spostrzeżenie umożliwiło jej wyciągnięcie słusznego wniosku, że jest ono właściwością atomową uranu. Kolejnym osiągnięciem Marii było udowodnienie, że poza uranem promieniowanie emituje także tor. Następnie Maria Curie dowiodła, że emisja promieniowania niektórych minerałów zawierających uran (blendy smolisty, chalkolit czy autunit) jest znacznie silniejsza, niż wynikałoby to z zawartości uranu w ich składzie. Ponieważ знаła skład chemiczny chalkolitu, stwierdziła, że w tym mineralu pierwiastkiem promieniotwórczym jest nie tylko uran. Wysunęła więc słuszną hipotezę, że minerał ten musi zawierać domieszkę nowego, nieznanego pierwiastka chemicznego. Maria otrzymała w laboratorium chalkolit i udowodniła tym samym, że syntetyczny chalkolit emituje słabsze promieniowanie. Był to eksperymentalny dowód na istnienie nowego pierwiastka chemicznego. Do badań Marii dołączył Pierre Curie. Małżonkowie Curie opracowali metodę wskaźników promieniotwórczych, dzięki czemu określili zdolność promieniowania nowego pierwiastka. Za pomocą przemian chemicznych otrzymali nowy, nieznan dotąd pierwiastek chemiczny. 18 lipca 1898 przedstawili dzieło naukowe, w którym donosili o odkryciu polonu (symbol Po, liczba atomowa 84), pierwiastka nazwanego tak na cześć Polski. Na kolejny sukces małżonkowie Curie nie musieli zbyt długo czekać. 26 grudnia 1898, wspólnie z Gustawem Bémontem, poinformowali świat nauki o odkryciu kolejnego pierwiastka chemicznego – radu (symbol Ra, liczba atomowa 88).

Małżonkowie Curie zbadali promieniowanie emitowane przez rad i polon, stwierdzając m.in., że związki promieniotwórcze świecą, sole radu wydzielają ciepło, zabarwiają porcelanę i szkło, promieniowanie przechodzi przez powietrze i pewne ciała oraz może przekształcić tlen cząsteczkowy (O_2) w ozon (O_3). Pierre Curie poddał swoje ramię kilkogodzinemu działaniu radu, a powstała, trudno gojąca się ranę obserwował i opisał. Za swoje prace małżonkowie Curie zostali wyróżnieni licznymi nagrodami, m.in. Plante, Lacaze, Gegner, Osiris, Medalem Davy. W 1903 roku Maria przedstawiła tezy swojej rozprawy doktorskiej pt. *Badanie ciał radioaktywnych*. W sierpniu tego roku urodziła drugą córkę, która zaraz potem zmarła.

W roku 1903 Maria i Pierre Curie otrzymali, wspólnie z Becquerellem, Nagrodę Nobla z fizyki. 6 grudnia 1904 Maria urodziła trzecią córkę, Ewę – przyszłą biografkę matki, pianistkę i działaczkę pokojową.

Po tragicznej śmierci Pierre'a w 1906, władze Sorbony powołały Marię Skłodowską-Curie na katedrę, którą poprzednio zajmował jej mąż. Początkowo była wykładowcą, a od 1908 profesorem zwyczajnym tej szacownej uczelni. Była pierwszą kobietą wykładającą na Sorbonie i w ogóle we francuskim szkolnictwie wyższym²¹.

Polka i Francuzka Maria Skłodowska-Curie najpełniej uosabiała bliskość tych dwóch kultur, współtworzących europejską tożsamość. Związana przez większość życia z Francją, zachowała stałe kontakty z Polską i gotowość służenia jej. Pierwszy przez siebie odkryty pierwiastek nazywała polonem, dla upamiętnienia zniewolonej ojczyzny. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zaangażowała się w rozwijanie badań radiologicznych w kraju. W 1932 roku pomagała założyć Instytut Radowy w Warszawie, obecnie Centrum Onkologii – Instytut Marii Skłodowskiej-Curie.

Przypominając postać tej wielkiej uczzonej, trzeba podkreślić znaczenie jej odkryć dla rozwoju współczesnej nauki. Dzięki pracy jej samej oraz Pierre'a Curie pogłębiona została wiedza na temat promieniotwórczości. Po śmierci męża Maria kontynuowała prace badawcze, opracowała teorię promieniotwórczości, technikę rozdzielania izotopów promieniotwórczych, wyodrębniła rad w postaci metalicznej, skonstruowała urządzenie do wyodrębniania pierwiastków promieniotwórczych. Dzięki jej odkryciom powstała radiochemia, nowa gałąź chemii. Tak zna-

---

²¹ W. Śladkowski, M. Willaume, op. cit., s. 300.

czące osiągnięcia naukowe stanowiły istotny impuls dla rozwoju wielu dziedzin nowoczesnej fizyki i chemii.

Maria Skłodowska-Curie była pierwszą kobietą laureatką Nagrody Nobla z fizyki, pierwszą z chemii, pierwszą i jedyną wyróżnioną w dwóch różnych dyscyplinach naukowych. Noblistka udowodniła, że w nauce nie ma rzeczy niemożliwych. Dowiodła, iż znaczenie mają nie tylko płeć czy narodowość, ale przede wszystkim intelekt, pasja i wytrwałość w dążeniu do postawionego celu. Wielokrotnie twierdziła, że nauka leży u podstaw każdego postępu, który ułatwia życie ludzkie. Podkreślając konieczność łączenia badań z rozwiązaniami praktycznymi, była przykładem nowoczesnego myślenia w nauce. Wszechstronnie uzdolniona, znająca kilka języków, interesująca się socjologią i psychologią, wybrała nauki ścisłe. Zdecydowała się na studia w Paryżu, ponieważ żaden uniwersytet w podzielonej między zaborców Polsce nie przyjmował kobiet. Pracowała w niewiarygodnie trudnych warunkach, dokonując przełomowych odkryć w laboratorium przerobionym ze starej szopy. Naukowy sukces zawdzięczała niezwyklej determinacji, pasji i odwadze, przy tym potrafiła godzić ambicje zawodowe z życiem rodzinnym.

Jako jedna z pierwszych kobiet zdobyła prawo jazdy i weszła na Rysy, była jedną z pierwszych studentek na Sorbonie i pierwszą kobietą profesorem tej uczelni. Z wykształcenia fizyk i matematyk, nie miała wykształcenia *stricte* chemicznego, uzyskała je *de facto* przez pracę badawczą. Ta kobieta, bez reszty oddana nauce, lubiła sport, zwłaszcza pływanie i jazdę na rowerze.

Maria Skłodowska-Curie do końca życia liczyła po polsku, dbała o to, by jej córki miały zawsze opiekunkę z Polski. Irenę i Ewę uczyła języka polskiego, a co ciekawe obie córki Marii Skłodowskiej-Curie najlepiej mówiły w gwarze góralskiej, gdyż często przebywały na wakacjach w Zakopanem, u wujostwa Dłuskich. Podczas obrony dysertacji doktorskiej Maria była zdecydowanie lepszym specjalistą z zakresu promieniotwórczości niż egzaminujący ją profesorowie, a wyniki swoich badań publikowała niemal jednocześnie po francusku i polsku.

Do 1933 roku była jedyną kobietą uczestniczącą w Konferencji Solvay (w 1933 dołączyły do niej Irène Joliot-Curie i austriacka fizyczka Lise Meitner). Maria Skłodowska-Curie jest autorką kilku książek, m.in. *Promieniotwórczość, Radiologia i wojna, Autobiografia i wspomnienia o Piotrze Curie*.

Nieprzypadkowo Maria Skłodowska-Curie wybrała Paryż jako miejsce życia i pracy. Republika od przełomu XIX i XX wieku była dla Pola-

ków symbolem wolności i postępu. Język francuski, francuska literatura i sztuka czy moda stały się znakiem rozpoznawczym i pasją tych, którzy chcieli odbudować i zmodernizować Polskę. W naszej kulturze i języku wciąż znajdujemy setki francuskich inspiracji.

Maria Szurek-Wisti

Historyk literatury, socjolog i romanista, dydaktyk; urodzona 24 grudnia 1911 w Krakowie, zmarła 8 sierpnia 1980 w Paryżu. Studia polonistyczne, socjologiczne i romanistyczne odbyła na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W lutym 1940 roku przyjechała do Paryża, gdzie nawiązała współpracę z Polskim Czerwonym Krzyżem, biorąc jednocześnie udział w akcji nauczania żołnierzy polskich języka francuskiego. Od października 1940 do 1943 prowadziła lektorat języka polskiego na uniwersytecie w Montpellier. Swoją edukację kontynuowała na Sorbonie w Paryżu, gdzie uzyskała doktorat z fonetyki francuskiej (1949) i historii literatury (1969). Zaszła się jako uczestniczka ruchu oporu we Francji. Aresztowana przez gestapo 3 marca 1944 w Grenoble, była początkowo więziona w forcie Romarisville pod Paryżem, a następnie w obozie koncentracyjnym w Ravensbrück. W marcu 1945 zbiegła z obozu i przez dwa lata ukrywała się pod Innsbruckiem.

Za działalność we francuskim ruchu oporu została uhonorowana licznymi odznaczeniami, m.in. Chevalier de la Légion d'Honneur, Croix de Guerre avec Palmes, Croix du Combattant, Croix du Combattant Volontaire de la Résistance, Médaille des Déportés Politiques, Médaille des Evadés.

W lipcu 1947 podjęła pracę w nowo utworzonej Polskiej Sekcji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności, prowadząc jej sekretariat do 1951. Równocześnie na Sorbonie studiowała literaturę i język francuski (1946–1949) oraz psychologię stosowaną (1949–1954). W latach 1952–1980 była pracownikiem naukowym Institut Nationale des Langues et Civilisations Orientales na Sorbonie. W okresie 1956–1963 kontynuowała studia w École Pratique des Hautes Etudes, przygotowując pracę na temat kontaktów literackich i kulturalnych między Polską a Francją w latach 1765–1848.

W 1959 otrzymała obywatelstwo francuskie. W 1973 została mianowana profesorem i przejęła kierownictwo Sekcji Polskiej, a w 1978 otrzymała tytuł *professeur titulaire de polonais*. Maria Szurek-Wisti była autorką podręczników *Gramatyka polska z ćwiczeniami dla Polaków we*

Francji; Książka polska. Podręcznik do nauki języka polskiego i artykułów naukowych w czasopismach francuskich.

Janina Tuwanówna

Etnograf; urodzona w 1907 w Częstochowie, zmarła 23 lipca 1959 w Paryżu. Studia filozoficzne, zakończone doktoratem, odbyła na Uniwersytecie Warszawskim. Jeszcze w czasie studiów rozpoczęła pracę w Muzeum Etnograficznym w Warszawie, początkowo jako asystentka, a następnie kustosz zbiorów Azji Północnej. Uczestniczka powstania warszawskiego, uhonorowana Krzyżem Walecznych (1944).

We Francji przebywała od 1945. Była pracownikiem Musée de l'Homme w Paryżu, gdzie prowadziła dział polski oraz współpracowała z działem ogólnosłowiańskim. W 1951 rozpoczęła pracę w Międzynarodowej Radzie Muzeów przy UNESCO (ICOM – Centre de Documentation UNESCO). Opracowała i prowadziła kartotekę obejmującą międzynarodowy indeks muzeów. Jej badania i kwerendy dotyczyły muzeów Francji, Belgii, Anglii, Włoch i Szwajcarii. Uczestniczyła w międzynarodowych kongresach, podczas których wygłaszała referaty, głównie z zakresu wystawiennictwa i inwentaryzacji muzealnej. Była współredaktorką „Biuletynu ICOM” (Międzynarodowa Rada Muzeów), „Nouvelles de l'Icom” „Icom News”, działów dotyczących dokumentacji słowiańskiej.

Jest autorką dużego dzieła metodologicznego *Buts, bases et méthodes de l'exposition des collection sethnographiques*, którego rękopis przekazany został do zbiorów Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Do najważniejszych opublikowanych przez nią prac naukowych należy zaliczyć: *Methodes d'inventaire des objets de musees* (Paris 1953); *Ethnographical and ethnological Museums and the Public Museum* (Paris 1949).

Janina Tuwanówna była aktywnym członkiem licznych towarzystw emigracyjnych.

Helena Antonina Maria Willman-Grabowska

Indianistka; urodzona 4 stycznia 1870 w Warszawie, zmarła 31 października 1957 w Krakowie. Odbyła studia w Berlinie, Lozannie i Paryżu, gdzie na Sorbonie w 1915 uzyskała doktorat z filozofii. We Francji przebywała w latach 1910–1927. Pracę naukową rozpoczęła jako profesor języka polskiego w Association Philotechnique w Paryżu (1915–

1918) oraz języka rosyjskiego w Liceum Victor Duruy w Paryżu (1919–1920). Następnie była profesorem sanskrytu i pâli w École des Hautes Etudes na Sorbonie (1920–1927). W 1919 roku została członkiem delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu. W 1927 wróciła do Polski, gdzie pracowała jako profesor filologii indyjskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Autorka m.in. *Les composés nominaux dans le Satapatha-Brahmana*, t. 1–2 (1927–1928), *L'idée de l'état dans l'Inde ancienne* (1933), *Le locatif dans le „Rigveda”* (1928).

Wanda Wolska-Conus

Bizantynistka, filolog klasyczny, mecenas kultury; urodzona 22 października 1919 w Berdyczowie na Podolu, zmarła 25 kwietnia 2012 w Paryżu. Edukację średnią odbyła w Żeńskim Gimnazjum Adeli Skrzypkowskiej w Łodzi. Studia z zakresu filologii klasycznej, przerwane II wojną światową, rozpoczęła na Uniwersytecie Warszawskim w 1937 roku, pod kierunkiem między innymi prof. Kazimierza Kumanieckiego. W okresie okupacji hitlerowskiej była żołnierzem Armii Krajowej i łączniczką w powstaniu warszawskim. Aresztowana przez gestapo, przebywała w obozach niemieckich w Faringbosten, Bergen-Belsen i Niederlangen. Po wyzwoleniu tego ostatniego przez generała Stanisława Maczka, udała się do Paryża, gdzie zamieszkała u wujostwa Jana i Eugenii Żarnowskich, historyków sztuki.

Studia klasyczne ukończyła na Sorbonie i tam uczestniczyła w prestiżowym seminarium bizantynistycznym prowadzonym przez wybitnego mediewistę Paula Lemerle'a. Wykształcenie uzupełniała w Collège de France. Jeszcze do niedawna była najstarszą żyjącą uczennicą Paula Lemerle'a. W 1958 obroniła doktorat, który ukazał się drukiem w roku 1962. Przez wiele lat była pracownikiem naukowym w Narodowym Ośrodku Badań Naukowych. Najważniejsze prace poświęciła Kosmasowi Indikopleustesowi, Stefanosowi z Aleksandrii oraz szkole prawniczej w Konstantynopolu (Psellos, Ksyfilinos). Współpracowała z redakcjami „Revue des études byzantines” i „Travaux et Mémoires” (1970–2000), co zaowocowało interesującymi i ważnymi artykułami. Pod koniec życia zainteresowała się medycyną bizantyńską i temu poświęciła ostatnie artykuły.

Jej największym osiągnięciem była praca o Kosmasie Indikopleustesie, najśłynniejszym bizantyńskim podróżniku (żył w VI wieku), a miejsce w światowej historiografii zapewniło jej wydanie, wraz

z komentarzem i przekładem, jego dzieła *Chrześcijańska topografia wszechświata* (do czasu Marco Polo było to najważniejsze dzieło geograficzne średniowiecza). Edycja źródła wraz z bogatym komentarzem i przekładem na francuski pozostaje do dziś pozycją klasyczną.

Wanda Wolska po Żarnowskich, u których mieszkała po przybyciu do Paryża, odziedziczyła kolekcję ok. 200 rysunków i rycin związanych z włoską szkołą Rafaela. W latach dziewięćdziesiątych podarowała je Zamkowi Królewskiemu w Warszawie, wraz z biblioteką wujostwa oraz szklanymi negatywnymi fotografii, dotyczącymi historii sztuki. Stanowiło to zaczątek Funduszu Wandy Wolskiej-Conus. Wspierała finansowo zakupy biblioteczne Zamku Królewskiego w Warszawie oraz uczyniła legat na jego rzecz. Za działalność dobroczynną polski minister kultury uhonorował ją zaszczytnym tytułem „Mecenas Kultury” w kategorii „donator”. Przez lata emigracji utrzymywała ścisły kontakt z Biblioteką Polską w Paryżu oraz z wydawcą serii Sources chrétiennes w Lyonie, będąc stałym dobroczyńcą tych instytucji. Przez długie lata wspomagała polskie środowisko bizantynistyczne w kwerendach naukowych.

Została pochowana 2 maja 2012 na cmentarzu Les Champeaux w Montmorency pod Paryżem.

Anna Kozyra

Bibliografia

Encyklopedia Polskiej emigracji i Polonii, red. Kazimierz Dopierała, t. 1–5, Toruń 2003–2005.

Giroud Francois, *Maria Skłodowska-Curie*, przekł. J. Pałęcka, Warszawa 1987.

Inskrypcje grobów polskich w Paryżu – Montmartre, Saint Vincent, Batignolles, red. Andrzej Biernat, Warszawa 1986.

Józefa Joteyko. *Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*, „Polskie Archiwum Psychologii”, t. 2, s. 197–198.

Judycki Agata i Zbigniew, *Polonia. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.

Kalinowski Piotr, *Emigracja polska we Francji w służbie dla Polski i Francji 1939–1945*, Paryż 1970.

Kietlicz-Wojnacki Waclaw, *Polskie osiągnięcia naukowe na obczyźnie*, Lublin 1980.

Klimaszewski Bolesław, *Losy Polek*, „Przegląd Polonijny” 2000, nr 4.

Kozłowski Michał, *Im memoriam: Wanda Wolska-Conus (22 października 1919–25 kwietnia 2012)*, „Nowy Filomata” 2012, nr 16, z. 1.

Kwaśniewski Krzysztof, Miklaszewski A., *L'apport des polonais à la culture et à l'histoire de France*, „Polish Western Affairs. La Pologne et les Affaires Occidentales” 1982, nr 2.

Longiewska A., *Działalność Komitetu Francusko-Polskiego i Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Paryżu w latach 1909–1916. W świetle archiwum Wacława Gąsiorowskiego*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1976, t. 11.

Markiewicz Zygmunt, *Melpomena na paryskim bruku*, Warszawa 1973.

Polacy w historii i kulturze krajów Europy Zachodniej, red. K. Kwaśniewski, L. Trzeciakowski, Poznań 1981.

Polacy w Paryżu, praca zbiorowa, red. J. Gmitruk, Z. Judycki, T. Skoczek, Warszawa–Paryż 2022.

Sivert Tadeusz, *Polacy w Paryżu*, Warszawa 1980.

Śladkowski Wacław, *Polacy we Francji*, Lublin 1985.

Śladkowski Wacław, Willaume Małgorzata, Wiśniewski Stanisław, *Polska obecność w kulturze Francji XVIII–XX wiek (do 1939 r.)*, Lublin 1991.

Włoszczowski S., *Polacy w historii Francji*, Paryż 1939.

The Contribution of Polish Women to the Development of French Science in the 19th and 20th Centuries

Keywords

France, women, science, history, biographical writing

Abstract

The article presents the scientific careers and achievements of Polish women and French women of Polish descent and their contribution to the development of French science in the 19th and 20th centuries.

Der Beitrag der polnischen Frauen zur französischen Wissenschaft im 19. und 20. Jahrhundert

Schlüsselwörter

Frankreich, Frauen, Wissenschaft, Geschichte, Biographie

Zusammenfassung

Der Artikel stellt die wissenschaftlichen Karrieren und Leistungen polnischer Frauen und französischer Frauen polnischer Herkunft sowie ihren Beitrag zur Entwicklung der französischen Wissenschaft im 19. und 20. Jahrhundert dar.

Вклад польских женщин в развитие французской науки в 19 и 20 веках

Ключевые слова

Франция, женщины, наука, история, биография

Резюме

В статье описываются научная карьера и достижения поляк и француженок польского происхождения, а также их вклад в развитие французской науки в 19 и 20 веках.